

Ke 125. výročí vzniku České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění III. ČAVU a vědy o živé přírodě na počátku Československa

1

Potřebu reformy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění (ČAVU) vnímali mnozí již před vypuknutím první světové války. Strukturou koncentrovanou na prostou obranu národních zájmů již neodpovídala vývojovému stupni české společnosti. Přírodní a technické vědy v ní byly reprezentovány naprosto nedostatečně a už v této éře působila ČAVU značně konzervativním antikvárním dojmem, jako věž ze slonové kosti, kam nezavánul modernizační duch 20. století. Přirozený vývoj však výrazně zbrzdil světový válečný konflikt, který negativně ovlivnil fungování ČAVU ve všech směrech a zejména narušil její finanční stabilitu.

V době války se také pokusili čeští Němci přetvořit svou Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách) na Německou akademii věd a umění císaře Karla v Čechách. Ta se mohla stát skutečně významnou a v daných poměrech silně privilegovanou institucí, která by ČAVU vážně konkurovala. Příslušný návrh však Gesellschaft oficiálně podala až na samém sklonku monarchie, v září 1918, takže k jeho realizaci nedošlo. Sama ČAVU si za první světové války udržovala pověst zcela loajální, silně prohabsburské instituce (koneckonců jejím protektorem byl obligatorně některý z členů rodu Habsburků). Oddanost trůnu i panovnické rodině projevovala především pořádáním patriotických akcí, např. soutěže o nejlepší vojenskou píseň. Po vzniku Československé republiky se samozřejmě snažila ČAVU ze sebe rychle smýt odér nadměrné přichylnosti k současně tak nenáviděné Vídni. Mimo jiné zrušila instituci protektora, ale na oplátku zvolila tři čestné členy. Jedním se stal prezident Československa, prof. Tomáš Garrigue Masaryk, jemuž přitom před válkou byly dveře ČAVU pevně zavřeny. Další dva čestní členové pocházeli ze zahraničí, pochopitelně ze zemí patřících v nedávno skončeném konfliktu mezi vítěze. Prvním byl tehdejší americký prezident Woodrow Wilson a druhým francouzský historik Ernest Denis, který se sice již r. 1894 stal členem přespolním, ale v období první světové války se v seznámeních členů jako proslulý odpůrce Habsburků neobjevoval. Došlo i ke změně názvu celé instituce a císař František Josef I. v souvislosti s ČAVU již nebyl nijak připomínán.

Nově do nové republiky?

Pokud však někdo očekával, že se nové poměry výrazně odrazí na struktuře ČAVU a dostane se důstojnějšího zastoupení přírodním a technickým vědám, musel být výrazně zklamán. V přednášce historika Josefa Pekaře (dosud považovaného za vědce loajálního k Habsburkům) na slavnostním zasedání Akademie 10. prosince 1918 zaznělo mimo jiných vznosných slov např.: „Samostatnost státu československého staví i Českou Akademii před nové a těžké úkoly. Věda všech oborů, technika, literatura, umění dotčeny budou rozličně zvýšenou zodpovědností, kterou bude žádati od nás nová doba se svými mnohonásobnými potřebami, se svým zvýšeným nárokem na práci a plnění povinností.“ Formulace jako by naznačovala možnou a mnohými očekávanou změnu – tedy vytvoření speciální třídy pro technické vědy. Novou strukturu ale podpořila pouze II. (zjednodušeně řečeno vědecká) třída, a tak skupina techniků vytvořila vlastní samostatnou instituci – Masarykovu akademii práce. Naopak ČAVU po celé meziválečné období fungovala víceméně ve stejné podobě jako dosud, přestože tak reflektovala aktuální situaci ještě problematičtější způsobem než předtím.

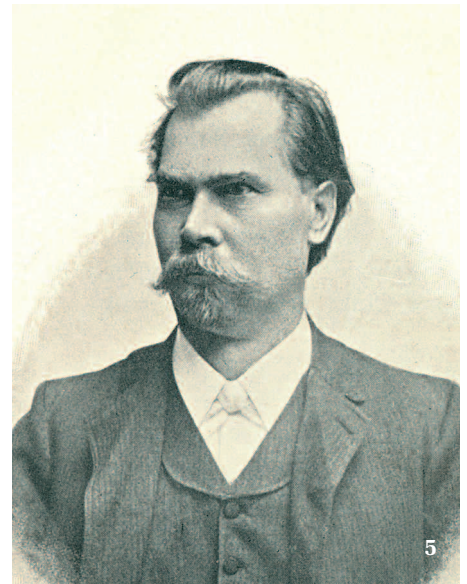
Bohumil Němec a žáci Antonína Friče – vědci o živé přírodě koncem roku 1918 Vědci bádající o živé přírodě se tedy i nadále soustřeďovali v II. třídě, kde je ve sboru řádných členů reprezentovaly dvě osobnosti. Tou první byl již mnohokrát zmínovaný proslulý Bohumil Němec (obr. 1), zvolený mimořádným členem už v r. 1901 a členem řádným o 7 let později. Němcovu osobnost a jeho vědecké dílo nebudeme

zde blíže představovat (viz např. Živa 2007, 5: 199–202; 2014, 4: 148–150 a druhý díl tohoto seriálu v Živě 2015, 3: 98–100), uvedme jen, že kromě řady jiných funkcí zastával v průběhu 20. let 20. stol. též pozici sekretáře a později i předsedy II. třídy.

Druhý řádný člen zabývající se výzkumem živé přírody je naopak v obecném povědomí zapsán mnohem méně, což nepochybně souvisí i s tím, že na počátku 20. stol. patřil do ještě velmi početné skupiny členů ČAVU, kteří působili na středních školách. Jde o zoologa Františka Bayera (1854–1936, obr. 3), tehdy ředitele Jiráskova gymnázia v Praze. Žák Antonína Friče (1832–1913; Živa 2013, 6: CXVII–CXVIII) působil nejprve na reálném a vyšším gymnáziu v Domažlicích a poté 10 let na gymnáziu v Táboře, odkud se přesunul nakrátko na písecké gymnázium. Do Prahy přišel v r. 1892 a stal se zde profesorem na Akademickém gymnáziu. Roku 1907 povýšil na ředitele gymnázia v Praze v Žitné ulici, které se později jmenovalo Jiráskovo gymnázium a sídlilo v Resselově ulici. Tuto funkci vykonával až do odchodu do penze (1925). František Bayer byl považován především za znalce srovnávací anatomie a systematiky obratlovců fosilních i recent-

2

- 1 Bohumil Němec na fotografii z Ateliéru Langhans v r. 1912. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i. (MÚA AV ČR), osobní fond Bohumil Němec
- 2 B. Němec se angažoval také jako svobodný zednář – na obr. jeho italská legitimace mistra 33. stupně z r. 1919. MÚA AV ČR, fond Bohumil Němec
- 3 Zoolog František Bayer v r. 1926
- 4 Alois Mrázek, biolog širokého záběru, na snímku z r. 1916
- 5 Portrét entomologa Františka Klapálka uveřejněný v Almanachu České akademie věd a umění, ročník XXIX–XXX, Praha, ČAVU 1920
- 6 Zasedací síň ČAVU v budově Národního muzea v Praze v r. 1929

ních a tomuto tématu věnoval četné studie a monografie. Zabýval se však také např. osteologií. Mimo jiné publikoval v r. 1894 *Prodromus českých obratlovců* (vydal A. Wiesner), veřejnosti ale byla patrně známější Bayerova dřívější práce *Naši ptáci* (vydal F. Tempisky, 1888). Přestože nepřednášel na univerzitě, stal se členem obou nejvýznamnějších dobových vědeckých institucí – Královské české společnosti nauk (dopisující člen od r. 1888, mimořádný od

r. 1892) a ČAVU. Dopisujícím členem ČAVU byl zvolen koncem října 1890, takže jsme ho krátce zmínili již v prvním dílu našeho seriálu (*Živa 2015*, 2: 50–52). Na pozici mimořádného člena postoupil v r. 1902 a po přeložení do Prahy se mu otevřela přece jen lepší možnost, aby se stal členem řádným. K tomu došlo až těsně před vypuknutím první světové války, v březnu 1914.

Dvojici odborníků na živou přírodu ve sboru řádných členů mohl doplnit také botanik a mykolog Josef Velenovský (1858 až 1949), zvolený řádným členem koncem října 1908. Ten se však rozhodl z ČAVU vystoupit a učinil tak 11. října 1918, tedy krátce před vznikem Československa. Profesor české univerzity a ředitel její botanické zahrady už tehdy vynikal silně konfliktní povahou, což vedlo i k jeho odchodu z ČAVU. Mezi mimořádnými členy tou dobou čekal na zvolení řádným členem zoolog Alois Mrázek (1868–1923, obr. 4), tehdy profesor zoologie na Univerzitě Karlově v Praze. Mrázek rovněž patřil mezi žáky Antonína Friče a pak Františka Vejdovského, jehož asistentem se na univerzitě stal. Roku 1897 se habilitoval na české univerzitě pro obor zoologie, jmenování mimořádným profesorem se dočkal v r. 1905 a o pět

let později již byl profesorem řádným. Zoologický ústav UK v Praze převzal Mrázek po F. Vejdovském v r. 1919, krátce po vzniku republiky. A. Mrázek se zajímal hlavně o hydrobiologii, řadu studií věnoval různým histologickým a anatomickým tématům. Několik zásadních prací se týkalo máloštětinatců (*Oligochaeta*). Společně s F. Vejdovským se zabýval problematikou vývoje vajíčka a byl jedním z předních znalců parazitických prvoků. Šlo o muže plně oddaného vědě a zároveň proslulého otevřeností a přímostí. Bohužel do nové republiky vstupoval poznamenán těžkou chorobou, která vedla k jeho smrti v r. 1923. Ještě předtím se stal v r. 1920 řádným členem ČAVU. Stejně jako většina dalších vědců z oboru věd o živé přírodě se angažoval v Královské české společnosti nauk, kde měl status řádného člena od r. 1911.

Ani tentokrát nemůžeme zapomenout na reprezentanty věd o živé přírodě mezi členy dopisujícími. Když nebudeme brát v úvahu paleontologa Filipa Počtu, najdeme v této kategorii v době vzniku Československa pouze dva zástupce zmíněné vědní oblasti. Na konci r. 1906 byl zvolen tehdejší ředitel zoologických sbírek při Muzeu království Českého Václav Vávra (1866–1941), další z žáků Antonína Friče. Vávra celou svou pracovní kariéru spojil s Národním muzeem, respektive Muzeem království Českého. Do zoologického oddělení nastoupil již r. 1887 a o 20 let později se zde stal kustodem. Místo ředitele zoologických sbírek získal v r. 1916 a r. 1927 postoupil na pozici vrchního ředitele zoologického a geologicko-paleontologického oddělení. Podobně jako A. Mrázek i V. Vávra se hojně věnoval zvířeně vod, hlavně koryšům. Mimo jiné v r. 1898 na Šumavě studoval faunu žijící v Černém a Čertově jezeře. Z jeho děl jmenujme např. *Monografii českých koryšů skořepatých* (vyšla v Archivu pro přírodovědecký výzkum Čech, 1892) nebo stať *Škeblavka rybníčná (*Limnadia lenticularis*) nový pro Čechy koryš* (Vesmír, 1900). Ve *Věstníku České akademie* publikoval r. 1903 *Zprávu o výzkumu některých vod v okolí Písku* a o tři roky později v *Rozpravách České akademie* studii *O zkrácení páteře u pstruha duhového*. A nelze si nepřipomenout ani Vávrovy četné příspěvky v *Ottově slovníku naučném*.

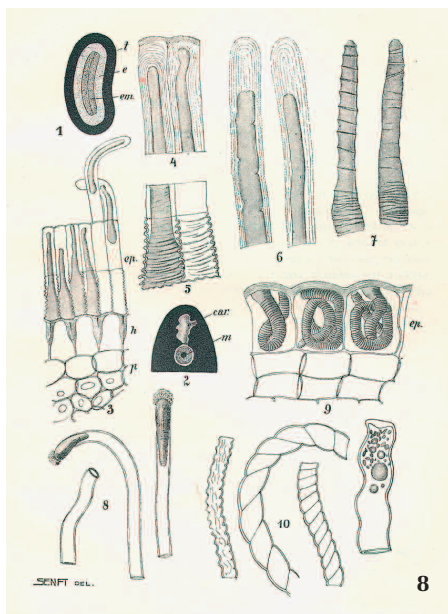
Dopisujícím členem ČAVU byl i další vědec, který bádání provozoval v rámci práce středoškolského profesora – František Klapálek (1863–1919, obr. 5). Věnoval se oboru, který bývá s profesí učitele, ať už na obecné nebo na střední škole spojován poměrně často – entomologii. Vzpomeňme na tomto místě alespoň slavného prof. Matulku ztvárněného Jindřichem Plachtou ve filmové komedii *Cesta do hlubin študákovy duše* (1939), který se bál druhé státní zkoušky, protože byl dosud jen u stopadesáté čeledi hmyzu. František Klapálek, rovněž Fričův žák, již v době studií působil jako asistent A. Friče. V letech 1888–90 pracoval také v zoologickém oddělení Muzea království Českého, ale poté se rozhodl pro kariéru středoškolského učitele. Nejprve se jeho působištěm stalo gymnázium v Litomyšli a pak učil na pražských gymnáziích v Žitné a Spálené ulici. Od r. 1894 byl pět let profesorem na reálce v Třeboni a konečně zakotvil r. 1899 na reálce v pražském Karlíně. Proslul jako organizátor entomologického života – mimo jiné založil r. 1904 Českou společnost entomologickou (viz Živa 2014, 5: CV–CVI) a uvedl k životu i její časopis. Původně vnitřní zpravodaj společnosti nese od r. 1993 na jeho počest jméno Klapalekiana. V 90. letech 19. stol. absolvoval několik vědeckých výprav na Balkán, odkud přivezl mimořádně cenný entomologický materiál. Ve své vědecké činnosti se Klapálek věnoval hlavně faunistice, morfologii a ekologii hmyzu. Vypracoval se na světového znalce pošvatek (*Plecoptera*), jepic (*Ephemeroptera*) a příbuzného vodního hmyzu (např. Živa 2014, 5: 216–218). Publikoval jak v periodikách ČAVU, tak v zahraničí. Z jeho děl měl výjimečný ohlas hlavně *Atlas brouků středoevropských* (vydal I. L. Kober, 1903), za zmínku však stojí např. i *Čmeláci země české* (vydal F. Řivnáč, 1902) nebo *Ze života hmyzu* (I. L. Kober, 1908). Působil rovněž jako překladač, mimo jiné do češtiny převodl klíčovou Darwinovu práci *O vzniku druhů* (vyšla v r. 1914). Aktivitu F. Klapálka ve vědeckých společnostech až do r. 1899 brzdilo jeho působiště mimo Prahu. Dopisujícím členem II. třídy ČAVU byl zvolen v r. 1900, zato počty v podobě mimořádného členství v Královské české společnosti nauk si moc neužil – dočkal se jí až začátkem ledna 1919, necelý měsíc před svou smrtí.

Celkově tedy můžeme shrnout, že mezi členy ČAVU zaměřené na výzkum živé přírody patřili většinou zoologové, žáci A. Friče, který sám byl členem od r. 1890 a své žáky a spolupracovníky do ČAVU prosazoval. Podobnou lobby např. botanici v daném období nedisponovali, i když je třeba připomenout, že v r. 1919 se stal dopisujícím členem ČAVU Karel Domin (1882–1953, obr. 7; viz též Živa 2012, 4: LXV–LXVI), patrně jako určitá náhrada za svého učitele a později konkurenta Josefa Velenovského. O pět let později přibyl jako mimořádný člen profesor všeobecné a systematické botaniky Masarykovy univerzity v Brně Josef Podpěra (1878–1954, Živa 2012, 4: LXVI–LXVII). Poměr mezi zoology a botaniky se tak postupně vyrovnával. Na druhé straně ale koncem 20. let byli zvoleni za mimořádné členy dva zoologové – Julius M. Komárek (1892–1955; viz Živa 1993, 1: 46–47) a histolog, embryolog a en-

7 Karel Domin na fotografii z r. 1927. Snímky z FOTOSBÍRKY Bohumila VAVROUŠKA, MASARYKŮV ÚSTAV A ARCHIV AKADEMIE VĚD ČR, v. v. i., není-li uvedeno jinak
8 Ilustrace ke studii Emanuela SENFTA *O slizových chlupech v pokožce semene Toxicodendron capense* Thunb. Příspěvek ku biologii klíčení semen. Rozpravy ČAVU. Třída II, ročník XXVIII/1919, č. 22

tomolog Karel Šulc (1872–1952). Pokud bychom měli hodnotit pozici věd o živé přírodě v rámci ostatních disciplín zastoupených na sklonku r. 1918 v II. třídě ČAVU, musíme konstatovat, že odpovídala tehdejší situaci oboru v českých zemích. Malý počet univerzitních odborníků doplňovali někteří středoškolští učitelé a případně pracovníci Muzea království Českého, obecně se však botanici či zoologové početně nemohli rovnat např. lékařům a co do aktivity zaostávali v ČAVU i za geology a mineralogy. Výrazně vidět, včetně publikační činnosti v rámci periodik ČAVU, byli paleontologové pracující na pomezí biologie a geologie. Do širšího vedení ČAVU pronikl v meziválečné éře z vědců bádajících o živé přírodě jen Bohumil Němec, také v jeho případě však šlo pouze o epizodu ohraničenou 20. léty.

Nakonec jde o peníze

Klíčovou otázkou vztahu mezi vědami o živé přírodě a ČAVU je podoba finančních příspěvků směřovaných k podpoře bádání v této oblasti. Pro příklad se stačí omezit na dva přelomové roky – tedy 1918 a 1919, jak je zachytila příslušná výroční zpráva. Vedle podpory Komitétu pro přírodovědecké prozkoumání Čech na publikační činnost, především na vydávání Archivu pro přírodovědecký výzkum Čech (v r. 1918 šlo o 2 000 korun a o rok později 1 000 korun) dostal v r. 1918 Karel Domin dotaci 1 000 korun na studii ekologie a geografie rostlin výtrusných. Udělení poměrně vysoké podpory signalizovalo, že se příslušný vědec patrně brzy propracuje mezi členy, což u Domina platilo stejně jako např. u Vladimíra Nováka, který obdržel stejnou částku v téže době na vydání vysokoškolské učebnice fyziky. Z Nadání manželů Hlávkových získala na návrh II. třídy ČAVU dotaci 300 korun Česká botanická společnost – vzhledem ke složení členstva příznačně na botanicko-hydrobiologický výzkum Čech. Lze také zmínit částku 300 korun pro tehdejšího kustoda Moravského zemského muzea Karla Absolona na balkánskou expedici zaměřenou na paleontologii a geologii. Z fondu Lva Uherka obdržel dokonce 500 korun později velice proslulý hipolog František Bílek (1885–1972) na „práci o domorodé rase koní v Čechách“. Ani o rok později, tedy r. 1919, se nedá říci, že by vědy o živé přírodě vyšly s prázdnou. Na své malakozologické výzkumy získal Zdeněk Frankenberg 200 korun a pozdější budovatel zoologického ústavu Masarykovy univerzity v Brně Jan Zavřel dostal dokonce o 100 korun více na bádání o dvoukřídlém hmyzu (*Diptera*). Stipendium na počest prvního prezidenta ČAVU Josefa Hlávky ve výši 1 000 korun připadlo botanikovi Františku Nábělkovi (1884–1965) na zpracování materiálu z výpravy na Balkán v předěšlém roce. V r. 1919 pak dostal cestovní stipendium na výzkum Balkánu K. Absolon, tentokrát 400 korun. I když se sumy na podporu bádání ve vědách o živé přírodě nedaly srovnat např. s mnohem vyššími dotacemi pro Slovník jazyka českého nebo na uměleckou činnost, v kontextu II. třídy si stála tato oblast docela slušně a rozhodně nelze říci, že by byla opomíjeným přívěskem. Vedle výzkumů domácí přírody přetrvávala ochota podpořit bádání na Balkáně. Nic nezměnila ani nová mezinárodněpolitická situace, protože zejména s některými zeměmi v této části Evropy pojily nově vzniklé Československo přátelské smlouvy (hlavně s Jugoslávií).

Shrnuto a podtrženo – do nové éry své existence vstupovala ČAVU se zastaralou strukturou, která umožňovala jen omezenou reflexi nových trendů ve vývoji vědy a vědních oborů. Mohutný nástup přírodních a technických věd patrný v době války a těsně poválečném období se bohužel v ČAVU neodrazil, a tato oblast zůstala vtěsnána do jediné, II. třídy. Vědy o živé přírodě v jejím rámci nebyly sice „Popelkami“, ale hlavně zpočátku zápasily s úzkou institucionální bází. Tento problém překonyvaly jen pomalu v dalších desetiletích.

Příště se zaměříme na dobu okupace a krátce po skončení druhé světové války.